

Mirosława Sobczyńska-Szczepańska*

orcid.org/0000-0002-7249-1991

Zespół kościelno-klasztorny trynitarzy w Beresteczku: historia, pierwotny kształt, stan zachowania¹

Trinitarian church-monastery complex in Berestechko: history, original shape, state of preservation¹

Słowa kluczowe: architektura sakralna, Beresteczko, trynitarze, ochrona dziedzictwa

Key words: sacral architecture, Berestechko, Trinitarians, heritage conservation

Zarys historii placówki trynitarzy w Beresteczku

Berestecka placówka braci bosych Zakonu Przenajświętszej Trójcy od Wykupu Niewolników, piąta w Rzeczypospolitej, pierwsza na Wołyniu, została założona w roku 1691 z inicjatywy właściciela miasteczka, kasztelana halickiego Tomasza Karczewskiego, który przekazał trynitarzom drewniany kościół pw. św. Andrzeja i pieczę nad parafią². W latach 1692–1696 wybudowano nową drewnianą świątynię i klasztor. W roku 1700 została sprowadzona kopia cudami słynącej statuy Jezusa Nazareńskiego Wykupionego, przechowywanej w madryckim kościele zakonu. W latach ok. 1711–1726 wzniesiono z cegły monumentalną świątynię, konsekrowaną w roku 1733 pod wezwaniem Świętej Trójcy i św. Jana Chrzciciela. W 1738 odbyła się introdukcja doczesnych szczątków św. Walentego, wydobytych z rzymskich katakumb i ofiarowanych trynitarzom przez papieża Klemensa XII. Murowany czteroskrzydłowy klasztor powstał w dwóch fazach: skrzydło prostopadłe do części prezbiterialnej wzniesiono w latach trzydziestych XVIII wieku, pozostałe skrzydła oraz dwukondygnacyjny aneks na tyłach prezbiterium – w latach pięćdziesiątych. Na początku lat sześćdziesiątych XVIII wieku stanęła kaplica św. Walentego. W latach siedemdziesiątych Jan Jakub Zamoyski (od 1765 właściciel Beresteczka³) sfinansował moderni-

Outline of the history of the Trinitarian branch in Berestechko

The monastery of the Discalced Brothers of the Most Holy Trinity for the Redemption of Captives in Berestechko, the fifth in the Polish–Lithuanian Commonwealth and the first in Volhynia, was founded in 1691 on the initiative of the owner of the town, the castellan of Halych, Tomasz Karczewski, who gave the Trinitarians the wooden church of St. Andrew and the care of the parish². Between 1692 and 1696, a new wooden church and monastery were built. In 1700, the friars brought a copy of the miraculous statue of Jesus of Nazareth, the Ransomed, kept in the Discalced Trinitarian church in Madrid.

Between 1711 and 1726, a monumental brick temple was built. In 1733, it was consecrated to the Holy Trinity and St. John the Baptist. In 1738, the introduction of the mortal remains of St. Valentine, excavated from the Roman catacombs and offered to Trinitarians by Pope Clement XII, took place. The brick four-winged monastery was built in two phases: the wing perpendicular to the chancel was erected in the 1730s, the remaining wings and a two-story annex at the back of the chancel – in the 1750s. At the beginning of the 1760s, St. Valentine's Chapel was built. In the 1770s, Jan Jakub Zamoyski (since 1765 the owner of Berestechko³)

* dr, Instytut Nauk o Sztuce, Uniwersytet Śląski w Katowicach

* Ph.D., Institute of Arts Studies, University of Silesia in Katowice

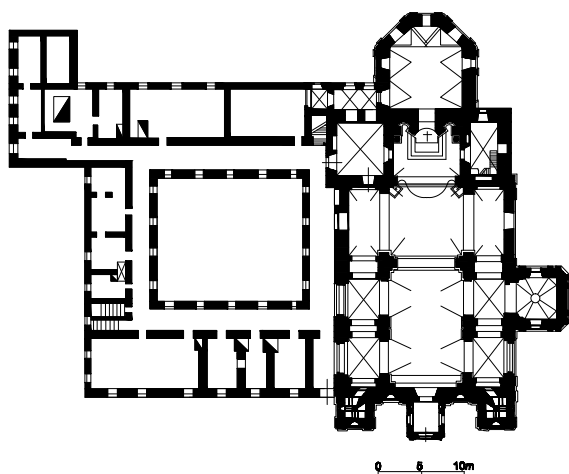
Cytowanie / Citation: Mirosława Sobczyńska-Szczepańska, Trinitarian church-monastery complex in Berestechko: history, original shape, state of preservation. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2020, 61:45-59

Otrzymano / Received: 31.01.2020 • **Zaakceptowano / Accepted:** 18.02.2020

doi: 10.48234/WK61BERESTECHKO

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Ryc. 1. Zespół kościelno-klasztorny trynitarzy w Beresteczku, rzut poziomy; oprac. M. Sobczyńska-Szczepeńska, rys. A. Susłowska.

Fig. 1. Trinitarian church-monastery complex in Berestechko; floor plan by M. Sobczyńska-Szczepeńska, fig. A. Susłowska.

zację kościoła, w której ramach powstały nowe ołtarze i polichromia wnętrza. Zapewne w tym samym czasie zostały wzniesione kruchta i wolno stojąca dzwonnica. W roku 1801 odbyła się konsekracja świątyni. W 1821 pożar zniszczył jej dach i uszkodził górną kondygnację wież. W 1832 klasztor został skasowany w ramach represji po powstaniu listopadowym.

Ryc. 2. Kościół trynitarzy w Beresteczku, widok w kierunku prezbiterium, rok 2001; fot. M. Szczepeński.

Fig. 2. Trinitarian church in Berestechko. View towards the chancel, 2001; photo by M. Szczepeński.

financed the modernization of the church, which created new altars and polychromy of the interior. Probably at the same time the porch and the free-standing belfry were erected. The consecration of the church was held in 1801. In 1821, a fire destroyed its roof and damaged the upper story of the facade towers. In 1832, the monastery was dissolved during the period of repressions following the November Uprising.

Architecture of the church-monastery complex

The Trinitarian architectural complex was erected in the center of the town, about 200 m from the Styr River surrounding it from the south, on a rectangular parcel originally bounded by a river branch from the northwest. The basilica-form church, with the facade facing to the southeast, was provided with a wide nave of two bays, with an aisle on either side, a transept that does not extend beyond the sides of the body and a rectangular chancel of one bay, flanked by two rectangular annexes (fig. 1). The nave is preceded by a small square-shaped porch; a square chapel opens into the right side aisle and adjoins its first bay from the chancel. The nave, the transept and the chancel are of the same height. Their walls are decorated with Corinthian pilasters, double ones in the nave, more strongly emphasized at the cor-

Ryc. 3. Kościół trynitarzy w Beresteczku, fasada, rok 2001; fot. M. Szczepeński.

Fig. 3. Trinitarian church in Berestechko. Facade, 2001; photo by M. Szczepeński.

Architektura zespołu kościelno-klasztornego

Zespół architektoniczny trynitarzy został wzniesiony w centrum miasteczka, w odległości około 200 m od Styru okalającego je od południa, na prostokątnej parceli pierwotnie ograniczonej od północnego zachodu odnogą rzeki. Kościół, zwrócony fasadą na południowy wschód, jest trójnawową, dwuprzęsłową bazyliką, z transeptem utrzymanym w linii korpusu i prostokątnym, jednoprzęsłowym prezbiterium, flankowanym przez dwa prostokątne aneksy (ryc. 1). Nawę główną poprzedza niewielka kwadratowa kruchta, a do prawej nawy bocznej, na wysokości pierwszego od prezbiterium przęsła, otwiera się arkadowo kwadratowa kaplica. Nawa główna, transept i prezbiterium, o takiej samej wysokości, otrzymały jednorodną artykulację w postaci pilastrów korynckich, podwójnych w nawie głównej, silniej uwydatnionych na narożnikach przęsła skrzyżowania (ryc. 2). Wyłamane na ich osi belkowanie stanowi optyczną podstawę dla prostokątnych, zakończonych łukiem odcinkowym okien. Ponadto nad wejściem do świątyni zostało przeprute prostokątne okno zamknięte półkoliście. W ścianach naw bocznych, pomiędzy parami pilastrów wyznaczających podział na przęsła, znajdują się płytkie arkadowe wnęki z półkolistymi oknami. Wnętrze przykryto sklepieniem krzyżowym osfazowanych szwach, w krzyżu kościoła wyodrębnionym czterema gurtami. W kaplicy zastosowano czterodzielne sklepienie klasztorne na poprowadzonych dośrodkowo gurtach, z cylindryczną latarnią. Murowany, płytki chór organowy, wsparty na szerokiej, niskiej arkadzie o łuku pełnym, był ograniczony drewnianym parapetem, który wyrzyszał się w części środkowej, tworząc półkolisty balkon podparty dwoma prostokątnymi słupami.

Parawanowa, pięcioprzęsłowa fasada świątyni ma dwukondygnacyjną, trójprzęsłową część środkową, zwieńczoną trójkątnym szczytem, i dwie wysunięte przed korpus nawowy trójkondygnacyjne wieże na planie kwadratu (ryc. 3). Artykulację pionową stanowią zdwojone pilastry, których kapitele, podobnie jak podziały spoczywającego na nich belkowania, zostały uformowane z wąskich listew. Na pierwszej kondygnacji przęsła środkowe zostało poprzedzone wtórnie dobudowaną kruchtą, przesłaniającą okno nad otworem drzwiowym, a w pozostałych przęsłach znajdują się arkadowe nisze o łuku pełnym, zespolone z umieszczonymi powyżej płycinami o ściętych wklęsłych górnych narożach. Na drugiej kondygnacji, w części międzywieżowej widnieje duże okno zakończone łukiem odcinkowym, podczas gdy otworom okiennym przeprutym z trzech stron wież nadano tę samą wielkość i kształt co nisze w przyziemiu. Dzwonnice wież z czterech stron mają arkadowe prześwity i trójkątne naczółki; ich narożniki, podobnie jak wieńczących je kwadratowych latarni, pierwotnie opięte pilastrami (ryc. 4), obecnie są ozdobione boniowaniem, wykonanym zapewne podczas remontu budowli po pożarze w roku 1821. Kruchta, o szczytowej elewacji frontowej z półkolistym przeźroczeniem w partii szczytu, ma zaokrą-

Ryc. 4. Zespół kościelno-klasztorny trynitarzy w Beresteczku, widok od południowego zachodu; malowidło w zakrystii kościoła trynitarzy w Beresteczku, rok 2017; fot. M. Szczepański.

Fig. 4. Trinitarian church-monastery complex in Berestechko. View from the southwest. Painting in the sacristy of the Trinitarian church in Berestechko, 2017; photo by M. Szczepański.

ners of the crossing (fig. 2). The broken entablature provides an optical basis for segmental arch windows. In addition, there is a low arched window above the entrance to the temple. In the walls of the side aisles, between pairs of pilasters marking out the division into bays, there are shallow arched recesses with semicircular windows. The interior is covered with a groin vault with chamfered seams, in the crossing included between four arches. In the chapel there is a domical vault on radially guided arches, with a cylindrical lantern. The brick, shallow organ gallery, supported on a wide, low arcade, was bounded by a wooden railing that bulged in the central part, forming a semicircular balcony supported by two rectangular posts.

The five-bay facade of the temple has a two-story, three-bay central part, topped with a triangular gable, and two three-story towers on a square plan, protruding from the nave body (fig. 3). The vertical articulation is made up of double pilasters, whose capitals, like the parts of the entablature resting on them, are formed from narrow slats. On the first story, the middle bay is preceded by an added porch covering the window above the doorway, while the other bays have arched niches, combined with panels placed above, whose upper corners are concavely beveled. On the second story, in the inter-tower section, there is a large segmental arch window, while the windows on the three sides of the towers have the same size and shape as the niches in the lower part of the facade. The belfries of the towers on four sides have an arch window and a triangular pediment; their corners, as well as the square lanterns crowning them, originally articulated with pilasters (fig. 4), are now decorated with rustication, probably made during the renovation of the building after the fire of 1821. The porch, with a semi-circular window, has rounded corners decorated with rustication and flanked with double Tuscan pilasters. On their capitals, connected by smooth stripes, rests a profiled cornice. According to tradition, on the gable of the church's facade there was a painting showing the Battle of Berestechko of 1651, which was ordered by the parish priest

Ryc. 5. Kościół trynitarzy w Beresteczku, dobudówka mieszcząca zakrystię i chór zakonny, rok 2001; fot. M. Szczepański.

Fig. 5. Trinitarian church in Berestechko. Annex housing the sacristy and the monastic choir, 2001; photo by M. Szczepański.

Ryc. 6. Kościół trynitarzy w Beresteczku, kaplica św. Walentego, rok 2017; fot. M. Szczepański.

Fig. 6. Trinitarian church in Berestechko. St. Valentine's Chapel, 2017; photo by M. Szczepański.

glone narożniki ozdobione boniowaniem i obudowane dwustronnie zdwojonymi pilastrami tokańskimi. Na ich kapitelach, połączonych gładkimi pasami, spoczywa profilowany gzyms. Wedle tradycji na naczółku fasady kościoła znajdowało się malowidło ukazujące bitwę rozegraną pod Beresteczkiem w roku 1651, które w 1853 kazał zabielić ówczesny proboszcz, aby ocalić budowlę przed zniszczeniem przez Rosjan⁴.

W bocznych elewacjach kościoła zastosowano podziały ramowe. Poligonalny dwukondygnacyjny aneks przy tylnej elewacji prezbiterium, mieszczący zakrystię (w przyziemiu) i chór zakonny (na piętrze), wyróżnia się bogatszymi formami: jego zaokrąglone narożniki są ujęte pilastrami w wielkim porządku, których kapitele to *de facto* odcinki architrawu belkowanego przerwane przez trójkątne i segmentowe naczółki okienne w alternacyjnym układzie (ryc. 5). Bryła kaplicy św. Walentego ma ścięte narożniki ozdobione pilastrami o pseudojońskich kapitelach, które dźwigają belkowanie z fryzem dekorowanym rozetkami (ryc. 6). Nawa główna, przeszło skrzyżowania i prezbiterium zostały przykryte wspólnym dwuspadowym dachem o tej samej wysokości co dwuspadowe dachy nad ramionami transeptu; nawy boczne mają dachy pulpitowe, kaplica i latarnie wież – namiotowe, kruchta – dach dwuspadowy, a latarnia kaplicy – kopulasty.

in 1853 to be whitewash to save the building from destruction by the Russians⁴.

Lesenes were used in the side elevations of the church. The polygonal two-story annex at the rear elevation of the chancel, housing the sacristy (on the ground floor) and the monastic choir (on the first floor), is distinguished by richer forms: its rounded corners are enclosed by giant order pilasters, whose capitals are *de facto* sections of the architrave of the entablature interrupted by triangular and segmental pediments in an alternate arrangement (fig. 5). St. Valentine's Chapel has truncated corners decorated with pseudo-Ionian pilasters, carrying an entablature with a rosette frieze (fig. 6). The nave, the crossing and the chancel are covered with a common gable roof of the same height as the gable roofs over the arms of the transept; the side aisles have mono-pitched roofs, the chapel and tower lanterns – tented roofs, the porch – a gable roof, and the chapel lantern – a dome.

The brick, two-story, four-winged monastery on a rectangular plan was built on the left side of the church (fig. 1 and 4). In the wing adjacent to the side elevation of the church, on both story there was only a corridor. In the other wings, on the ground floor, there was one row of rooms with a corridor from the courtyard side, while on the first one, such a spatial layout

Ryc. 7. Dzwonnica przy kościele trynitarzy w Beresteczku, rok 2017; fot. M. Szczepański.

Fig. 7. Belfry at the Trinitarian church in Berestechko, 2017; photo by M. Szczepański.

Murowany czteroskrzydłowy, dwukondygnacyjny klasztor na planie prostokąta wznosił się po lewej stronie świątyni (ryc. 1, 4). Skrzydło przylegające do bocznej elewacji kościoła pełniło funkcję komunikacyjną. W pozostałych skrzydłach na parterze zastosowano półoratraktowy układ wnętrz, z korytarzem od strony dziedzińca, na piętrze zaś taka dyspozycja przestrzenna została powtórzona w skrzydle równoległym do wzdłużnej osi kościoła, podczas gdy we frontowym i w tylnym wprowadzono dwa trakty rozdzielone korytarzem. Gładkie elewacje ozdobił jedynie gzyms koronujący⁵.

W linii fasady kościoła, po jego prawej stronie, w odległości ok. 20 m, wybudowano dwukondygnacyjną dzwonnice na planie prostokąta o wymiarach 3 m x 10 m, z trzema arkadowymi prześwitami w górnej kondygnacji (ryc. 7). Elewacja frontowa dzwonnicy na dolnej kondygnacji dekorowana jest trzema blendami o kształcie i wielkości analogicznych do arkad, podobnie jak one ujętymi dwustronnie zdwojonymi tokańskimi pilastrami o boniowanych trzonach, na których spoczywa profilowany, wyładowany gzyms. Oś środkową akcentuje prostokątny naczółek zamknięty treflowym łukiem.

Wypożenie i polichromia świątyni

W roku 1733 w kościele oprócz ołtarza głównego z figurą Jezusa Nazareńskiego znajdowało się osiem ołtarzy bocznych. Ich kształt nie jest znany. W połowie lat sześćdziesiątych XVIII wieku wzniesiono z muru ołtarz w kaplicy św. Walentego, dedykowany św. Feliksowi de Valois, a w latach siedemdziesiątych trzy kolejne mury ołtarze: główny oraz przy ścianach zamykających ramiona transeptu.

Nastawa wielkiego ołtarza, zajmująca całą szerokość prezbiterium, o wysokim, dwukondygnacyjnym cokole, ma trzy wklęsłe ukształtowane przesła, z których środkowe, dwa razy szersze od bocznych, jest

Ryc. 8. Kościół trynitarzy w Beresteczku, widok na prezbiterium z chóru organowego, rok 1933; fot. J. Dutkiewicz.

Fig. 8. Trinitarian church in Berestechko. View towards the chancel from the organ gallery, 1933; photo by J. Dutkiewicz.

was repeated in the wing parallel to the longitudinal axis of the church, whereas in the front and back ones, two rows of rooms separated by a corridor were introduced. The smooth elevations were decorated only with a crowning cornice⁵.

In the line of the church's facade, on its right side, at a distance of about 20 m, a two-story belfry was built on a rectangular plan of 3 m x 10 m, with three arcades in the upper story and three blind ones in the front elevation of the ground floor (fig. 7). The articulation of its front elevation consists in double Tuscan pilasters with rusticated shafts on which a profiled, strongly protruding cornice rests. The central axis is accentuated by a pediment closed with a treble arch.

Church furnishings and wall paintings

In 1733, in addition to the high altar with a figure of Jesus of Nazareth, the Ransomed, there were eight side altars in the church. Their appearance is unknown. In the mid-1760s a brick altar, dedicated to St. Felix of Valois, was erected in St. Valentine's Chapel, and in the 1770s, another three brick altars: the high one and two more at the end walls of the transept arms.

The high altar, occupying the entire width of the chancel, resting on the tall, two-story pedestal, has three concave bays. The middle bay is twice as wide as the side ones and protrudes in front of them (fig. 8). The impres-

Ryc. 10. Kościół trynitarzy w Beresteczku, ołtarz w prawym ramieniu transeptu, rok 2017; fot. M. Szczepański.

Fig. 10. Trinitarian church in Berestechko. Altar in the right arm of the transept, 2017; photo by M. Szczepański.

wysunięte (ryc. 8). Wrażenie przestrzenności struktury zwiększają flankujące ją podpory, złożone z opilastrwanego filara i poprzedzającej go kolumny, oraz ukośne pilastry ujmujące środkowe przeszło, dźwigające belkowanie silnie wyłamane na ich osi. Nad skrajnymi podporami zostały umieszczone połówki segmentowego naczółka, usytuowane równoległe do bocznych ścian prezbiterium. Zwieńczenie retabulum w kształcie leżącego prostokąta, o bocznych częściach usytuowanych ukośnie i cofniętych względem pola środkowego, górą zamknięte wyginającym się wypukle odcinkiem gzymsu, ujęte jest wolutowymi spływami. W jego centrum, między „ugiętymi” pilastrami znajduje się arkadowe okno o łuku odcinkowym. W przeszle środkowym nastawy mieści się głęboka, arkadowa wnęka (dostępna z chóru zakonnego), pierwotnie ze statua Jezusa Nazareńskiego, przeszle boczne zaś były ozdobione prostokątnymi płycinami z płaskorzeźbionymi narzędziami Męki Pańskiej. Podpory stanowiły tło dla czterech figur ustawionych na konsolowych wspornikach: św. Weroniki i Matki Bożej oraz św. Jana Ewangelisty i św. Floriana (?). Belkowanie nad arkadową niszą było przesłonięte wchodzącą w pole zwieńczenia grupą rzeźbiarską, wyobrażającą Boga Ojca pośród obłoków, adorowanego przez dwa putta. Powyżej widniał owalny kartusz z inskrypcją oraz – na tle okna i złocistej glorii

Ryc. 9. Kościół trynitarzy w Beresteczku, ołtarz w prawym ramieniu transeptu, przed rokiem 1939; fot. ze zbiorów Z. Hornunga (ZNiO).

Fig. 9. Trinitarian church in Berestechko. Altar in the right arm of the transept, before 1939; photo from the collection of Z. Hornung (ZNiO).

sion of spatiality is increased by two supports flanking the retable, consisting of a pillar, decorated with pilasters, preceded by a column, as well as by diagonal pilasters on the sides of the central bay, upholding the entablature strongly broken over them. At each extreme of the retable there is a half of a segmental pediment, placed parallel to the side walls of the chancel. The rectangular finial of the altar, with lateral parts located diagonally and retracted in relation to the central one, is crowned by a convex cornice section and flanked by volutes. In its center, between the „bended” pilasters, there is an arched window. In the middle bay of the retable there is a deep, arched recess (accessible from the monastic choir), originally with a statue of Jesus of Nazarene, while the side bays were decorated with rectangular panels with the relief Instruments of the Passion. There were four statues standing on consoles at the supports, depicting: St. Veronica, Our Lady, St. John the Evangelist and St. Florian (?). The entablature over the recess was covered by a sculptural group entering the field of the finial, imagining God the Father among the clouds, adored by two putti. Above, there was an oval cartouche with an inscription, and – against the background of the window – a radiant glory with the Dove of the Holy Spirit. The decoration of the finial was complemented by the statues of two slaves sitting above the „blended” pilasters, with their legs tied with chains, the ends of which held a putto on the top of the retable. On the halves of the segmental pediment, there were sculptures of sitting

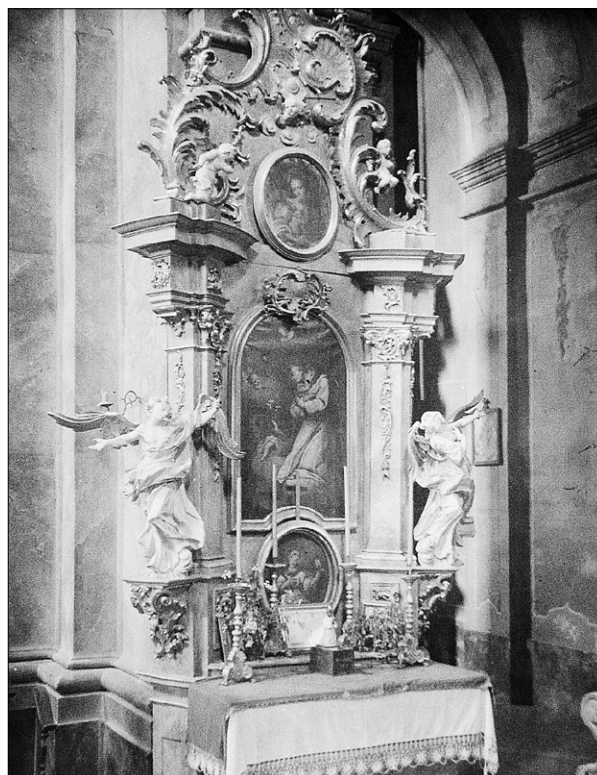
– pełnoplastyczna gołębica Ducha Świętego. Dekorację zwieńczenia dopełniały posadowione na jego gzymsie figury dwóch niewolników (na osi pilastrów) o nogach skrępowanych łańcuchami, których końce trzymało putto na szczycie struktury; dwa kolejne putta umieszczono na „ugiętych” trzonach pilastrów. Na połówkach segmentowego naczółka, na tle okien w bocznych ścianach prezbiterium, znajdowały się rzeźby siedzących aniołów dmących w trąby. Do filarów arkady tęczowej przylegały usytuowane ukośnie wysokie cokoły z figurami założycieli zakonu trynitarzy: św. Jana de Matha z lewej strony i św. Feliksa de Valois z prawej.

Ołtarze przy ścianach zamykających ramiona transeptu mają analogiczne struktury założone na linii wklęsłej, sięgające dolnej krawędzi okna (ryc. 9, 10). Ustawione na wysokim, dwukondygnacyjnym cokole podpory, składające się z przyściennego, obudowanego pilastrami filara i kolumny, dźwigają belkowanie i segmentowy naczółek przerwane w części środkowej. Przy kolumnach oraz na skrajnych partiach naczółka umieszczono figury aniołów, na osi retabulum zaś rzeźbę, której górna część wchodziła w światło okna. Między podporami znajdował się duży obraz prostokątny, o górnej i dolnej krawędzi wygiętej w kształcie łuku odcinkowego nadwieszono, oraz – umieszczony nad cokołem – mniejszy obraz owalny. W retabulum w prawym ramieniu transeptu główny obraz przedstawiał św. św. Jana de Matha i Feliksa de Valois, a owalny wizerunek – św. Józefa z Dzieciątkiem. W centrum drugiego ołtarza transeptowego znajdowało się płótno ukazujące św. Jana Nepomucena.

W murowanym ołtarzu w kaplicy św. Walentego, założonym na linii wklęsłej, na częściach bocznych dwukondygnacyjnego cokołu stoją dwie kolumny dźwigające szeroki pas belkowania, pośrodku „rozepchany” okrągłym polem. Zwieńczenie w kształcie prostokąta zamkniętego łukiem odcinkowym, ujęte „ugiętymi” pilastrami, flankują fragmenty segmentowego naczółka umieszczone na osi podpór. W polu środkowym znajdowała się kopia *Niepokalanej* Bartolomé Estebana Murilla, a w zwieńczeniu – obraz Matki Bożej w srebrnej sukience. Prostokątna wnęka w górnej kondygnacji cokołu pierwotnie zawierała szklaną trumnę z relikwiami św. Walentego.

Usytuowane pod arkadami międzynawowymi cztery drewniane ołtarze zostały wykonane najpóźniej w roku 1782⁶. Dwa z nich, dedykowane bł. Szymonowi de Roxas (ryc. 11) i św. Antoniemu z Padwy, miały analogiczne struktury złożone z wysokiego cokołu, ukośnie ustawionych filarów opiętych pilastrami, zwieńczonych fragmentami belkowania, oraz fantazyjnego zwieńczenia w postaci olbrzymiego rocaille’u. Na konsolach przytwierdzonych do postumentów filarów stały figury aniołów. W centrum znajdował się duży obraz w kształcie prostokąta zamkniętego łukiem pełnym i o dolnej krawędzi wyginającej się nad małym tondem. Drugi okrągły obraz wkomponowano w zwieńczenie.

Do filarów pomiędzy nawą główną a transeptem przytwierdzono drewnianą ambonę o piramidalnym,

Ryc. 11. Kościół trynitarzy w Beresteczku, ołtarz bł. Szymona de Roxas, przed 1939; fot. ze zbiorów Z. Hornunga (ZNIÖ).

Fig. 11. Trinitarian church in Berestechko. Altar of Blessed Simon de Roxas, before 1939; photo from the collection of Z. Hornung (ZNIÖ).

angels blowing trumpets. At the pillars of the chancel arch there were high pedestals with figures of the founders of the Trinitarian Order: St. John of Matha, on the left, and St. Felix of Valois, on the right.

The altars at the end walls of the transept arms have analogous one-bay structures on a concave plan, resting on the high, two-story pedestal and reaching the lower edge of the window (fig. 9, 10). The central part of each retablo is flanked by two supports, consisting of a pillar decorated with pilasters and a column, and carrying an entablature and a segmental pediment, interrupted in the central part. At the columns there were statues of standing angels and on the extremities of the pediment, of reclining ones. On the axis of the retablo there was a figure the upper part of which entered into the light of the window. Between the supports, a large rectangular painting with the upper and lower edges in the shape of an sectional arch, and – below – a smaller oval image were placed. It is known that in the retablo in the right arm of the transept, the main image represented St. John of Matha and St. Felix of Valois, and the oval one – St. Joseph with the Child. In the center of the other transept altar there was a canvas depicting St. John of Nepomuk.

In the brick altar in St. Valentine’s Chapel, erected on a concave plan, on the side parts of the two-story pedestal there are two columns carrying a wide entablature, „pushed” by a round field in the middle. The rectangular finial, crowned with a sectional arch, is flanked by „bended” pilasters and fragments of a seg-

Ryc. 12. Kościół trynitarzy w Beresteczku, malowidło *Zesłanie Ducha Świętego* na sklepieniu nawy głównej, rok 1935; fot. J. Dutkiewicz.

Fig. 12. Trinitarian church in Berestechko. Painting *Pentecost on the vault of the nave*, 1935; photo by J. Dutkiewicz.

ażurowym baldachimie, zwieńczonym figurą Chrystusa Dobrego Pasterza (z lewej strony), i kamienną płytę epitafijną o. Jana od św. Józefa *in saeculo* Karczewskiego (z prawej).

Rzeźby zdobiące ołtarze związane są z Franciszkiem Olędzkim lub z nieznanym z imienia bliskim współpracownikiem Johanna Georga Pinsla⁷. Obrazy ołtarzowe wyszły spod pędzla trynitarzkiego malarza Josepha Prechtl'a w zakonie trynitarzy brata Józefa od św. Teresy⁸. Był on również twórcą polichromii wnętrza, zachowanej w niewielkich fragmentach. Na sklepieniu nawy głównej wyobrażono scenę Zesłania Ducha Świętego, rozgrywającą się na tle malowanych iluzjonistycznie arkadowej, zamkniętej konchy niszy i poprzedzających ją schodów (ryc. 12). Okno nad emporą organową zostało ujęte iluzjonistycznym obramieniem i spływami z siedzącymi postaciami muzykujących aniołów (ryc. 13). Malowidło na sklepieniu prezbiterium przedstawiało Abrahama składającego pokłon trzem wędrowcom. W arkadowych blendach flankujących łuk tęczowy namalowano sceny figuralne, z których tylko jedna, *Błogosławiony Szymon de Roxas przyjmujący cingulum czystości z rąk Marii*, częściowo się zachowała. Trzony pilastrów w nawie głównej i przeszle skrzyżowania zostały ozdobione rocaill'eowymi kartuszami z wizerunkami świętych ukazanych w półpostaci, do których zostały podwieszane tarcze z trynitarzskimi krzyżami. W nawach bocznych, w arkadowych wnękach, pod półkolistymi oknami znajduje się iluzjonistyczna dekoracja malarska, na którą składa się wsparta na konsolach, wygina-

mental pediment placed on the axis of the supports. In the center of the retable there was an image of the Immaculate Conception, a copy after Bartolomé Esteban Murillo and in the finial – a picture of the Blessed Virgin Mary in a silver dress. The rectangular recess in the upper story of the pedestal originally contained a glass coffin with the mortal remains of St. Valentine.

Under the arcades there were four wooden side altars made at the latest in 1782⁶. Two of them, dedicated to Blessed Simon de Roxas (fig. 11) and St. Anthony of Padua, had analogous structures flanked by two obliquely placed pillars, decorated with pilasters, set on a high pedestal, and topped with fragments of an entablature. The fancy finial had a form of a giant rocaille. On the consoles, against the background of the pillars, there were statues of standing angels. In the center of the retables there was a large painting in the shape of a rectangle crowned with a semicircular arch, while underneath and in the finial – small oval ones.

On the pillars between the nave and the transept there was a wooden pulpit with a pyramidal openwork canopy, topped with a figure of Christ the Good Shepherd (on the left) and a stone epitaph for Fr John of St. Joseph *in saeculo* Karczewski (on the right).

The sculptures decorating the altars are attributed to Franciszek Olędzki or to an unknown woodcarver close associate of Johann Georg Pinsel⁷. The altar paintings were created by the friar-painter Joseph Prechtl, in the Trinitarian Order brother Joseph of St. Theresa⁸. He was also the author of the interior polychrome, preserved in small fragments. On the vault of the nave there was a scene of Pentecost, taking place against the background of an illusionistically painted apse and the stairs preceding it (fig. 12). The window above the organ gallery had an illusionist frame with volutes and sitting figures of musical angels (fig. 13). In

Ryc. 13. Kościół trynitarzy w Beresteczku, fragment malowidła nad emporą organową, rok 2017; fot. M. Szczepański.

Fig. 13. Trinitarian church in Berestechko. Fragment of the painting above the organ gallery, 2017; photo by fot. M. Szczepański.

jąca się wklęsło-wypukłe balustrada z motywem plecionki oraz kwadratowa płycina w szerokiej opasce, w górnej części dekorowana rocaill'em i festonami (ryc. 14). Na ścianach zamykających nawy boczne widnieją owalne medaliony z kwiatowym wazonem. W zakrystii jedną ze ścian tarczowych zdobi widok ze społu kościelno-klasztornego w Beresteczku (ryc. 4).

Losy założenia potrynitarzkiego od kasaty klasztoru do końca II wojny światowej

Po kasacie klasztoru kościół pełnił funkcję świątyni parafialnej. Źródłem informacji o losach poklasztornego gmachu jest korespondencja z lat 1859–1863 między wojennym generał-gubernatorem kijowskim, podolskim i wołyńskim a ministrem spraw wewnętrznych⁹. W roku 1839 budynek został przekazany Departamentowi Wojskowemu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, jednak pierwotny zamysł jego adaptacji na siedzibę sztabu batalionu i liniowej rotu pułku piechoty nie został zrealizowany z powodu braku środków. W roku 1859 generał-gubernator powiadomił ministra o fatalnym stanie technicznym dawnego klasztoru: na murach pojawiły się pęknięcia, a przez dziury w dachu woda docierała nawet do pomieszczeń parteru. Z zaledwie kilku izb nadających się do użytku dwie zajmował wikary. Urzędnik przestrzegał, że popadający w ruinę gmach może się zawalić, uszkadzając przylegający do niego kościół, który nazwał „wytwornym dziełem architektonicznym” („изящное архитектурное произведение”); doradzał przy tym odsprzedanie budynku Kościołowi rzymskokatolickiemu, na co minister wyraził zgodę pod warunkiem, że miejscowy proboszcz wykaże, iż posiada fundusze na remont. Jako że parafia berestecka nie dysponowała odpowiednimi zasobami, hr. Wiktor Witosławski, właściciel miasteczka, zaoferował się przeprowadzić inwestycję własnym sumptem i udostępnić odnowione pomieszczenia duchowieństwu parafialnemu. Poproszony o dodatkowe wyjaśnienia hrabia przyznał, że zamierza kupić i wyremontować cały budynek, aby oprócz plebanii urządzić w nim zakład przemysłowy. Jego list w tej sprawie, przekazany ministerstwu na początku roku 1863, pozostał bez odpowiedzi.

W obliczu postępującej degradacji budowli, w lipcu 1865 generał-gubernator wystąpił do ministra o zgodę na jej sprzedaż do rozbiórki na publicznej licytacji. Gmach wyceniono na 4540 rub. 67 kop. (materiał: 6396 rub. 1 kop. minus robocizna: 1855 rub. 34 kop.). Zorganizowano cztery przetargi, ale żaden nie został rozstrzygnięty – zgłosił się tylko jeden kupiec oferujący zaledwie 320 rub. Wobec takiego stanu rzeczy pojawiły się plany remontu i adaptacji budynku na siedzibę sądu pokoju i areszt, jednak inspekcja przeprowadzona w październiku 1875 wykazała, że jest to niemożliwe, ponieważ mury odchyliły się od pionu. W kwietniu 1876 Departament Spraw Duchownych Obcych Wyznań MSW nakazał sprzedaż do rozbiórki nieużytkowanego i nieremontowanego od 40 lat gmachu po cenie niższej od oszacowanej, a następnie przekaza-

Ryc. 14. Kościół trynitarzy w Beresteczku, dekoracja malarska w prawej nawie bocznej, rok 2017; fot. M. Szczepański.

Fig. 14. Trinitarian church in Berestechko. Painting decoration in the right side aisle, 2017; photo by fot. M. Szczepański.

the chancel, on the vault were painted Abraham and the three wanderers. In the blind arcades, flanking the chancel arch, figural scenes have been painted, only one of which, *Blessed Simon de Roxas receiving a cingulum of chastity from Mary's hands*, has been partially preserved. The pilasters' shafts in the nave and the crossing are decorated with rocaille cartouches with images of saints at half length, to which shields with Trinitarian crosses have been suspended. In the side aisles, in the arched recesses, under the semicircular windows, there is illusionist painting decoration, which consists of a concave-convex balustrade with a braided motif, supported by consoles, and a square plate in a wide band, decorated with a rocaille and two festoons (fig. 14). On the end walls of the side aisles there are oval medallions with a flower vase. In the sacristy one of the walls is decorated with a view of the church-monastery complex in Berestechko (fig. 4).

The fate of the former Trinitarian church-monastery complex from the suppression of the monastery to the end of World War II

After the monastery was suppressed, the temple served as a parish church. The source of information about the fate of the monastery building is the correspondence from 1859–1863 between the War General Governor of

Ryc. 15. Zamek w Olesku, figura anioła z ołtarza w prawym ramieniu transeptu z kościoła trynitarzy w Beresteczku, rok 2018; fot. M.Szczepański.

Fig. 15. Olesko Castle. Figure of angel from the altar in the right arm of the transept, 2018; photo by fot. M. Szczepański.

nie uzyskanej sumy Rzymskokatolickiemu Kolegium Duchownemu. Nabywca znalazł się dopiero po kilku latach, skoro w piśmie z roku 1883, skierowanym do wzmiankowanego departamentu, Kolegium domagało się włączenia do kapitału zapomogowego uzyskanej ze sprzedaży kwoty 951 rub. 93 kop.¹⁰

Na zrębie murów skrzydeł południowo-wschodniego (frontowego) i południowo-zachodniego wzniesiono parterową plebanię. W roku 1880 kościół został odnowiony przez proboszcza ks. Leopolda Tuzinkiewicza. W ostatniej dekadzie XIX wieku w lewej nawie bocznej stanął nagrobek hr. Wiktora Witosławskiego (zm. 1889), wykonany z białego marmuru przez warszawskiego rzeźbiarza Bolesława Syrewicza. Po prawej stronie kościoła, za dzwonnica, wzniesiono parterową organistówkę krytą czterospadowym dachem, z ganikiem w formie dwukolumnowego portyku¹¹.

Kiev, Podolia and Volhynia and the Minister of Interior⁹. In 1839, the building was handed over to the Military Department of the Ministry of the Interior, but the original idea of its adaptation to the headquarters of the battalion's staff and the lineal rota of the infantry regiment, was not realized due to lack of funds. In 1859, the General Governor informed the Minister about the disastrous technical condition of the former monastery: cracks appeared on the walls and water even reached the ground floor through holes in the roof. Out of only a few rooms suitable for use, two were occupied by the vicar. The clerk warned that a building falling into ruin could collapse, damaging the adjoining church, which he called „an exquisite architectural work” („изящное архитектурное произведение”). He advised the sale of the building to the Roman Catholic Church, to which the Minister agreed, provided that the local parish priest would show that he had the funds for renovation. Since the Berestechko parish did not have sufficient resources, Count Wiktor Witosławski, the owner of the town, offered to carry out the project himself and make the renovated premises available to the parish clergy. Asked for additional explanations, the Count admitted that he intended to buy and renovate the entire building in order to set up an industrial plant in addition to the parsonage. His letter on this matter, sent to the Ministry in early 1863, remained unanswered.

In view of the progressing degradation of the building, in July 1865 the General Governor asked the Minister for permission to sell it for demolition at public auction. The edifice was valued at 4540 rubles 67 kopeks (material: 6396 rubles 1 kopek, minus labor: 1855 rubles 34 kopeks). Four tenders were organized, but none of them were settled – only one merchant came forward, offering only 320 rubles. In the face of that situation, there were plans to renovate and adapt the building to the seat of the court of peace and a jail, but an inspection carried out in October 1875 showed that it was impossible, because the walls were leaning away from the vertical. In April 1876, the Department of Foreign Spiritual Affairs of the Ministry of the Interior ordered the sale of the former monastery, which had not been used or renovated for 40 years, for demolition at a price lower than estimated, and then the transfer of the obtained sum to the Roman Catholic Theological College. The purchaser appeared only a few years later, since in a letter of 1883 addressed to the aforementioned department of the College, he demanded that the amount of 951 rubles 93 kopeks obtained from the sale be included in the assistance capital¹⁰.

A one-story parsonage was erected using the remains of the walls of the south-eastern (front) and south-western wings. In 1880, the church was renovated by the parish priest Fr Leopold Tuzinkiewicz. In the last decade of the nineteenth century, a tombstone of Count Wiktor Witosławski (died in 1889) was erected in the left side aisle. It was made of white marble by the sculptor Bolesław Syrewicz from Warsaw. On the right side of the church, behind the belfry, a one-story

W roku 1920, w przededniu najazdu na Beresteczko 1. Armii Konnej Siemiona Budionnego, proboszcz ks. Wiktor Oraczewski oddał parafianom na przechowanie sprzęty kościelne i szaty liturgiczne oraz dwa wizerunki Matki Bożej z kaplicy św. Walentego¹². 22 lipca bolszewicy z 4. dywizji konnej zbaczili kościół i znajdujące się w jego podziemiach trumny z ciałami zakonników i dobrodziejów zakonu, rabując jedynie szablę Jaremy Wiśniowieckiego (eksponowaną w kaplicy św. Walentego), o której ukryciu musiał zapomnieć zapobiegliwy kapłan. Dwa dni później wojska bolszewickie zostały wyparte z Beresteczka przez 8. pułk ułanów Armii Polskiej, by ponownie wkroczyć tam 7 sierpnia w pogoni za wycofującymi się Polakami. Świątynia została sprofanowana po raz kolejny, co szczegółowo opisał Izaak Babel, korespondent wojenny przy armii Budionnego¹³. W roku 1921 na skwerze przed kościołem powstał cmentarz dla żołnierzy polskich poległych w walkach z bolszewikami, na który przeniesiono ekshumowane zwłoki z okolicznych grobów¹⁴. W latach 1937–1938 został przeprowadzony remont murów i tynków budowli¹⁵.

Podczas II wojny światowej kościół berestecki, podobnie jak wiele innych świątyń katolickich Wołynia, został podpalony przez banderowców¹⁶. Pożar, wzniesiony w nocy z 5 na 6 lutego 1944, nadwątlił konstrukcję dachu, strawił empore organową i chorągwie. Ocalałe sprzęty (ławki, lichtarze, szafy z zakrystii) i księgi zostały rozgrabione. Zniszczono figurę Jezusa Nazareńskiego, część rzeźb ołtarzowych, organy i nagrobki polskich żołnierzy z pobliskiego cmentarza. 2 kwietnia do Beresteczka wkroczyła Armia Czerwona.

Powojenne losy i stan zachowania beresteckiego kościoła

Po zakończeniu wojny w kościele urządzono magazyn płodów rolnych, a w budynku plebanii – mleczarnię¹⁷. Po kilku latach, jako że dach świątyni groził zawaleniem, magazyn został przeniesiony do nieużytkowanej prawosławnej cerkwi w centrum miasteczka. Do końca lat pięćdziesiątych raz w miesiącu przyjeżdżał z Łucka, a potem z Równego ksiądz, aby w kaplicy św. Walentego odprawić mszę dla garstki pozostałych w Beresteczku Polaków. Zachowane figury ołtarzowe oraz dwa duże obrazy z ołtarzy transeptowych zdeponowano w magazynie utworzonym w dawnym klasztorze kapucynów w Olesku, podlegającym Lwowskiej Galerii Obrazów (od 1998 Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki); kilka rzeźb aniołów (ryc. 15) zostało wyeksponowanych w zamku w Olesku.

Uchwałą Rady Ministrów USRR nr 970 z 24 sierpnia 1963 potrynitarski kościół został wpisany na listę zabytków architektury, co jednak nie uchroniło go przed dalszą dewastacją. Na początku lat osiemdziesiątych z budowli zerwano ocynkowaną blachę, aby pokryć nią nowo wybudowaną szkołę w dzielnicy Piaski¹⁸. Dawna plebania została zaadaptowana na lokal gastronomiczny.

organist house was erected, with a porch in the form of a two-column portico, covered with a hipped roof¹¹.

In 1920, on the eve of the invasion of Berestechko by Siemion Budionny's First Horse Army, the parish priest, Fr Wiktor Oraczewski, entrusted the parishioners with safekeeping church equipment, liturgical robes and two images of Our Lady from St. Valentine's Chapel, which he handed over to them¹². On July 22, the Bolsheviks of the Fourth Horse Division desecrated the church and the coffins with the bodies of the monks and benefactors of the Order located in its crypt, only robbing Jarema Wiśniowiecki's saber (exposed in St. Valentine's Chapel), which the provident priest had forgotten to hide. Two days later, the Bolshevik army was pushed out of Beresteczko by the Eighth Uhlan regiment of the Polish Army, to enter there again on August 7, in pursuit of the retreating Poles. The temple was desecrated once again, as described in detail by Isaac Babel, war correspondent at Budionny's army¹³. In 1921, on the square in front of the church, a cemetery for Polish soldiers killed in battles with the Bolsheviks was established, to which exhumed corpses from the surrounding graves were moved¹⁴. In the years 1937–1938 the walls and plaster of the building were repaired¹⁵.

During World War II, the Berestechko church, like many other Catholic churches in Volhynia, was set on fire by the Banderites¹⁶. The fire, which started on the night of February 5–6, 1944, destroyed the roof, the organ gallery and flags. The surviving equipment (benches, candlesticks, wardrobes from the sacristy) and books were stolen. The statue of Jesus the Nazarene, several altar sculptures, the organs and gravestones of Polish soldiers from the nearby cemetery were destroyed. On April 2, the Red Army entered Berestechko.

Post-war fate and condition of the Brestechko church

After the war, a fodder storage was set up in the church and a dairy in the parsonage¹⁷. Over time, as the roof of the church threatened to collapse, the fodder storage was moved to the unused Orthodox church in the center of the town. Until the end of the 1950s, a priest came once a month from Lutsk and then from Rivne to celebrate mass in St. Valentine's Chapel for the few Poles remaining in Berestechko. The surviving altar figures and two large images from the transept altars were deposited in the former Capuchin monastery in Olesko, turned into a storage of the Lviv Picture Gallery (since 1998 the Lviv National Art Gallery); some sculptures of angels (fig. 15) were displayed in Olesko Castle.

By the Resolution of the Council of Ministers of the USSR No. 970 of August 24, 1963, the former Trinitarian church was inscribed on the list of architectural monuments, which however did not protect it from further devastation. In the early 1980s, galvanized sheet metal was ripped from the building to cover the

Żmudne zabiegi o ocalenie kościoła podjął pochodzący z Beresteczka Benedykt Gajewski (1927–2018), nauczyciel geografii z zawodu, historyk z zamiłowania, od roku 1942 mieszkający w Sanoku¹⁹. Odwiedzając rodzinne strony w roku 1987, zastał świątynię pozbawioną pokrycia dachowego, drzwi i okien. W odpowiedzi na listy z prośbą o pomoc w ratowaniu budowli, wysłane m.in. do prof. Aleksandra Krawczuka, ministra kultury i sztuki, oraz gen. Floriana Siwickiego, ministra obrony narodowej, otrzymał obietnicę zainteresowania sprawą odpowiednich władz radzieckich, ale spodziewany efekt przyniosła dopiero petycja, którą skierował do Michaiła Gorbaczowa. W piśmie z 25 maja 1988 Konsulat Generalny ZSRR w Krakowie poinformował Gajewskiego, że decyzją Komitetu Wykonawczego Rady Deputowanych Ludowych Obwodu Wołyńskiego rozpoczęto restaurację kościoła. Do końca roku 1990 wykonano nową konstrukcję dachu i pokryto ją papą; ponadto zostały odrestaurowane prawa wieża fasady i latarnia wieńcząca wieżę lewą²⁰. Dalszych prac zaniechano z braku środków. W 1996 władze Beresteczka przekazały budowlę wspólnocie greckokatolickiej. Nie zgodziły się przy tym na podjęcie remontu, deklarując, że zabytek zostanie odrestaurowany na koszt państwa²¹.

Ostatnią inwestycję podjęto późną wiosną roku 2001, w przededniu obchodów 350. rocznicy bitwy pod Beresteczkiem, w których wziął udział prezydent Ukrainy Leonid Kuchma²². Dach pokryto płaską blachą, nie wykonując jednak obróbek blacharskich i systemu rynnowego. W konsekwencji mury części prezbiterialnej uległy zawilgoceniu, co doprowadziło do ich silnej erozji. W prezbiterium mur po lewej stronie kruszy się na całej powierzchni do wysokości okien; w podobnym stanie znajdują się mury i sklepienie zakrystii oraz aneksu po lewej stronie prezbiterium. W całej budowli ściany są zagrzybione. Do zawilgocenia murów dodatkowo przyczyniają się rosnące na ich koronie i gzymsach samosiejki (ryc. 5, 6) oraz gęste chaszczki porastające teren pomiędzy świątynią a dawną plebanią, sięgające do okien naw bocznych.

Na działce przylegającej do kościoła od północnego wschodu, nabytej przez lokalnego biznesmena Sergija Filipowicza, w roku 2012 rozpoczęto prace ziemne i budowlane mimo braku stosownych zezwoleń²³. Podczas zakładania fundamentów została zniszczona średniowieczna warstwa kulturowa. Ponadto inwestor, podejmując prywatne badania archeologiczne, dopuścił się samowolnego odkopania i penetracji zaczynających się pod gmachem świątyni podziemnych korytarzy, co doprowadziło do spęknięcia ich murów i osunięcia gruntu. O działaniach prowadzonych w strefie ochronnej dwóch zabytków – potrynitańskiego kościoła oraz pomnika poległych w trzech wojnach – została powiadomiona Wołyńska Międzyrejonowa Prokuratura ds. Ochrony Środowiska, na której wniosek wydział kultury Obwodowej Administracji Państwowej powołał komisję do zbadania tej sprawy. Filipowicz odmówił

nowy built school in the Piaski district¹⁸. The former parsonage was adapted into a catering facility.

Painstaking steps to save the church were taken by Benedykt Gajewski (1927–2018), who had been born in Berestechko and lived in Sanok since 1942, and who was a geography teacher by profession, a historian by avocation¹⁹. Having visited his home town in 1987, he found the church without roofing, doors and windows. In response to his letters asking for help in saving the building, sent, among others, to Professor Aleksander Krawczuk, Minister of Culture and Art and Gen. Florian Siwicki, Minister of National Defense, he received a promise of interest in the matter from the relevant Soviet authorities, but the expected effect was only brought about by a petition he sent to Mikhail Gorbachev. In a letter of May 25, 1988, the Consulate General of the USSR in Cracow informed Gajewski that by decision of the Executive Committee of the Council of People's Deputies of the Volhynia Region, the restoration of the church was started. By the end of 1990, a new roof structure was built and covered with tar paper; moreover, the right facade tower and the lantern crowning the left tower roof were restored²⁰. Further work was abandoned due to lack of funds. In 1996, the Berestechko authorities gave the building to the Greek Catholic community. They did not agree to a renovation, declaring that the monument will be renovated at the expense of the state²¹.

The last project was carried out in late spring 2001, on the eve of the celebration of the sesquicentennial anniversary of the Battle of Berestechko, attended by President Leonid Kuchma²². The roof was covered with flat sheet metal, without any flashings or guttering system. As a consequence, the walls of the chancel and adjacent annexes were dampened, which led to their significant erosion. The left wall of the chancel crumbles all over its surface up to the height of the windows; the walls and the vault of the sacristy and the annex on the left side of the presbytery are in a similar condition. Walls throughout the building show signs of mold. Only small fragments of polychrome have survived (fig. 4, 13, 14). The dampness of the walls is additionally increased by the random seedling on their crown and cornices (fig. 5, 6) and by a dense thicket growing in the area between the temple and the former parsonage, reaching to the windows of the left side aisle.

On a plot of land adjacent to the church from the northeast, purchased by local businessman Sergei Filipovich, earthworks and construction work started in 2012 without the relevant permits²³. The medieval cultural layer was destroyed when the foundations were laid. In addition, the developer, undertaking private archaeological research, allowed arbitrary excavation and penetration of the underground corridors that start under the church, which led to cracking of their walls and landslides. The Volhynian Interdistrict Prosecutor's Office for Environmental Protection was notified about the activities carried out in the protection zone of two monuments – the former Trinitarian church and the memorial to those who died in three

złożenia wyjaśnień, zarzucając komisji brak kompetencji. Wpływowy przedsiębiorca, przez miejscowych nazywany kacykiem („царєк”), nie został pociągnięty do odpowiedzialności.

Dawny kościół trynitarzy w Beresteczku jest wymownym świadectwem niszczycielskiej polityki prowadzonej przez Związek Radziecki wobec polskiego dziedzictwa kulturowego. Powstanie niepodległej Ukrainy w roku 1991 nie odmieniło losów budowli. Brak zainteresowania miejscowych władz przywróceniem jej dawnej świetności być może wynika z powszechnego przekonania, że wzniesiono ją jako pomnik upamiętniający zwycięstwo Polaków nad kozackimi oddziałami Bogdana Chmielnickiego w roku 1651²⁴.

Impulsem do napisania niniejszego artykułu była wiadomość o śmierci Benedykta Gajewskiego, zmarłego 13 stycznia 2018, który przez lata niestrudzenie zabiegał o uratowanie kościoła beresteckiego. Pozostaje żywić nadzieję, że jego starania nie pójdą na marne i monumentalna budowla uniknie zagłady.

wars – at whose request the Cultural Department of the District State Administration appointed a committee to investigate this case. Filipovich refused to provide explanations, accusing the committee of lack of competence. The influential businessman, called a ‘little tzar’ by locals (‘царєк’), was not held responsible.

The former Trinitarian church in Berestechko is an eloquent testimony to the destructive policy pursued by the Soviet Union towards Polish cultural heritage. The creation of independent Ukraine in 1991 did not change the fate of the building. The local authorities’ lack of interest in restoring the building to its former glory may be due to a common belief that it was erected as a monument commemorating the victory of Poles over Bohdan Khmelnytsky’s Cossack troops in 1651²⁴.

The impulse to write this article was provided by news of the death of Benedykt Gajewski on January 13, 2018, who tirelessly sought to save the Berestechko church for years. It remains to be hoped that his efforts will not be in vain and that the monumental building will avoid complete destruction.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

- Biblioteka i Archiwum Konwentu Bonifratrów w Krakowie, nr A-181, fragment księgi wydatków klasztoru trynitarzy w Beresteczku za lata 1781–1783.
- Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, fondas 9, nr 678: Protocollum Conventus Berestecensis Ordinis Discalceatorum SS. Trinitatis Redemptionis Captivorum [...], 1691–1815.
- Российский Государственный Исторический Архив, фонд 821, опись 125, дело 2839: *Дело о продаже на слом зданий упраздненного Берестечского монастыря [тринитаров] [...]. План зданий Берестечского монастыря*, 1859–1883.

Opracowania / Secondary sources

- Gajewski Benedykt, *Beresteczko, Szkice i materiały z dziejów miasteczka*, Brzozów 1993.
- [Krzyszowski I.], *Nabożeństwo wiernych katolików dla użycia pobożnego, w domu i w kościołach, a mianowicie w kościele wileńsko-antokolskim xx. Trynitarzów*, Wilno 1843.
- Ланшина Людмила, *300 років від початку спорудження Троїцького костелу в м. Берестечко Горохівського*

району Волинської області (1711), [w:] *Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2011 рік*, red. С. Ковальчук, Е. Ксендзук, Луцьк 2010.

- Mańkiewicz Józef, *Beresteczko 1508–1958*, Krosno 2006.
- Orłowicz Mieczysław, *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929.
- Ostrowski Jan K., *Izaak Babel w Beresteczku*, [w:] *Mowa i moc obrazów. Prace dedykowane Profesor Marii Poprzęckiej*, red. Maria Szewczyk, Joanna Pomorska, Warszawa 2005.
- Rewski Zbigniew, *Prace konserwatorskie. Województwo wołyńskie*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1938, t. 6, z. 2, s. 225.
- [Sikorski] Marianus a S. Stanislao, *Hypomnema Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum [...]*, Varsoviae 1753.
- Sobczyńska-Szczepańska Mirosława, *Architektura trynitarzy bosych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Katowice 2017.
- Sobczyńska-Szczepańska Mirosława, *Malarz Joseph Prechl. Przyczynek do monografii artysty*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2018, t. 80, nr 1, s. 49–86.

Sobczyńska-Szczepańska Mirosława, *Wybrane źródła do dziejów skasowanych klasztorów trynitarzy w zasobie Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu*, „Hereditas Monasteriorum” 2014, nr 4.
Wawszczak Zbigniew, *Na ratunek kresowej świątyni*, „Nowiny. Magazyn Krosno, Przemyśl, Rzeszów, Tarnobrzeg” 15–17 III 1991, nr 53 (12 917); 5 II 1992, nr 25 (13 139).
Wawszczak Zbigniew, *Uratować kościół (I–II)*, „A–Z” 25 VII 1990, 26 VII 1990.
Wawszczak Zbigniew, *W sprawie kościoła w Beresteczku*, „A–Z” 12 XII 1990.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

http://vf-ndc-oasu.ucoz.ru/news/u_berestechku_miscevij_carok_zazikhnuv_na_kulturnu_spadshhinu_vandal_rujnue_pam_jatki_i_samostijno_provodit_rozkopki/2012-05-23-221 (dostęp: 19 IV 2020).
<http://www.volynpost.com/news/4352-u-berestechku-kandydat-u-mery-rujnuie-istorychni-pamiatky-arheology> (dostęp: 19 IV 2020).

- ¹ W artykule zostały wykorzystane wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu „Malarz Joseph Prechtl i jego twórczość w świetle źródeł” (2018/02/X/HS2/01617), sfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.
- ² Marianus a S. Stanislao [Sikorski], *Hypomnema Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum* [...]. Varsoviae 1753, s. 511–524; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, fondas 9, nr 678: *Protocollum Conventus Berestecensis Ordinis Discalceatorum SS. Trinitatis Redemptionis Captivorum* [...], 1691–1815, f. 6–7, 24v; M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929, s. 295–297; M. Sobczyńska-Szczepańska, *Architektura trynitarzy na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Katowice 2017, s. 64–67.
- ³ W 1795 Beresteczko przeszło na własność Platerów, a w 1829 – Witosławskich.
- ⁴ M. Orłowicz, op. cit., s. 296.
- ⁵ Opis na podstawie rysunków inwentaryzacyjnych z 1862; Российский Государственный Исторический Архив, фонд 821, опись 125, дело 2839: *Дело о продаже на слом зданий упраздненного Берестецкого монастыря [тринитаров]* [...]. План зданий Берестецкого монастыря, 1859–1883, s. 11–12.
- ⁶ W styczniu 1783 trynitarze zawarli umowę z malarzem Antonim Baczyńskim na „malowanie ołtarzów drewnianych trzech podług fasonu czyli modelu odmalowanego już ołtarza B. Szymona de Roxas”; Biblioteka i Archiwum Konwentu Bonifratrów w Krakowie, sygn. A–181, fragment księgi wydatków klasztoru trynitarzy w Beresteczku za lata 1781–1783, npg.
- ⁷ J.K. Ostrowski, *Izaak Babel w Beresteczku*, [w:] *Mowa i moc obrazów. Prace dedykowane Profesor Marii Poprzęckiej*, red. M. Szewczyk, J. Pomorska, Warszawa 2005, s. 312.
- ⁸ [I. Krzyszkowski], *Nabożeństwo wiernych katolików dla użycia pobożnego, w domu i w kościołach, a mianowicie w kościele wileńsko-autokolskim xx. trynitarzów*, Wilno 1843, s. 54–55; M. Sobczyńska-Szczepańska, *Malarz Joseph Prechtl. Przyczynek do monografii artysty*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2018, t. 80, nr 1, s. 49–86.
- ⁹ Российский Государственный Исторический Архив, фонд 821, опись 125, дело 2839: *Дело о продаже на*

слом..., f. 1–32; M. Sobczyńska-Szczepańska, *Wybrane źródła do dziejów skasowanych klasztorów trynitarzy w zasobie Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu*, „Hereditas Monasteriorum” 2014, t. 4, s. 229–231.

- ¹⁰ Powtarzana w opracowaniach historycznych informacja o adaptacji poklasztorowego gmachu na więzienie i pożarze, który miał być przyczyną jego rozbiórki, jest nieprawdziwa. Zob. M. Orłowicz, op. cit., s. 297; B. Gajewski, *Beresteczko. Szkice i materiały z dziejów miasteczka*, Brzozów 1993, s. 143.
- ¹¹ B. Gajewski, op. cit.
- ¹² J. Mańkiewicz, *Beresteczko 1508–1958*, Krosno 2006, s. 100–104, 109.
- ¹³ J.K. Ostrowski, op. cit., s. 310–311.
- ¹⁴ J. Mańkiewicz, op. cit., s. 115.
- ¹⁵ Z. Rewski, *Prace konserwatorskie. Województwo wołyńskie*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1938, t. 6, z. 2, s. 225.
- ¹⁶ J. Mańkiewicz, op. cit., s. 203, 207.
- ¹⁷ Ibidem, s. 210.
- ¹⁸ Z. Wawszczak, *Uratować kościół (I–II)*, „A–Z” 25 VII 1990; 26 VII 1990.
- ¹⁹ Ibidem.
- ²⁰ Idem, *W sprawie kościoła w Beresteczku*, „A–Z” 12 XII 1990; por. idem, *Na ratunek kresowej świątyni*, „Nowiny. Magazyn Krosno, Przemyśl, Rzeszów, Tarnobrzeg” 15–17 III 1991, nr 53 (12 917); 5 II 1992, nr 25 (13 139).
- ²¹ Л. Ланшина, *300 років від початку спорудження Троїцького костелу в м. Берестечко Горохівського району Волинської області (1711)*, [w:] *Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2011 рік*, Луцьк 2010, s. 166–168.
- ²² Informacja uzyskana od Olega Dergaja, dyrektora Beresteckiego Narodowego Muzeum Historycznego.
- ²³ <http://www.volynpost.com/news/4352-u-berestechku-kandydat-u-mery-rujnuie-istorychni-pamiatky-arheology> (dostęp: 19 IV 2020); http://vf-ndc-oasu.ucoz.ru/news/u_berestechku_miscevij_carok_zazikhnuv_na_kulturnu_spadshhinu_vandal_rujnue_pam_jatki_i_samostijno_provodit_rozkopki/2012-05-23-221 (dostęp: 19 IV 2020).
- ²⁴ Л. Ланшина, op. cit., s. 166.

Streszczenie

Zespół kościelno-klasztorny trynitarzy w Beresteczku należał do największych kompleksów zakonnych na Wołyniu. Kościół z lat 1711–1726, w latach siedemdziesiątych i na początku lat osiemdziesiątych XVIII wieku otrzymał wysokiej klasy artystycznej nowe wyposażenie oraz polichromię, dzięki którym jego wnętrze zyskało jednorodny, rokokowy charakter. Po kasacie w roku 1832 nieużytkowany gmach klasztoru popadł w ruinę i został rozebrany na początku lat osiemdziesiątych XIX wieku. Kościół potrynitarzski pełnił funkcję świątyni parafialnej do podpalenia przez banderowców w roku 1944. Po II wojnie światowej mieścił się w nim magazyn, który po kilku latach został przeniesiony, ponieważ nadwyrężony pożarem dach groził zawaleniem. Mimo że w 1963 budowla została wpisana na listę zabytków architektury, na początku lat osiemdziesiątych z jej dachu zerwano blachę. W wyniku interwencji Benedykta Gajewskiego, geografa pochodzącego z Beresteczka, w roku 1988 decyzją władz obwodu wołyńskiego rozpoczął się remont świątyni, w którego ramach wykonano jedynie nową konstrukcję dachu i pokryto ją papą oraz odnowiono prawą wieżę fasady. W roku 2001, w przededniu 350. rocznicy bitwy pod Beresteczkiem, dach został pokryty blachą, co jednak z powodu braku obróbek blacharskich i rynien nie zabezpieczyło murów przed zawilgoceniem. Tylko natychmiastowy remont może zapobiec dalszej degradacji budowli.

Abstract

The Trinitarian church and the adjacent monastery in Berestechko formed one of the largest religious building complexes in Volhynia. The temple, built between 1711 and 1726, in the 1770s and early 1780s received new furnishings and polychromy of a high artistic level, thanks to which its interior gained a homogenous, rococo character. After the suppression of the monastery in 1832, its unused building fell into ruin and was demolished in the 1880s. The former Trinitarian church served as a parish church to be set on fire by the Banderites in 1944. After the Second World War, it housed a warehouse which was moved after a few years because the roof, damaged by fire, threatened to collapse. Despite the fact that the building was placed on the list of architectural monuments in 1963, in the early 1980s the metal sheet was torn from its roof. In 1988, as a result of the intervention of Benedict Gajewski, a geographer from Berestechko, by the decision of the authorities of the Volhynia region, the renovation of the temple began. Nevertheless, only a new roof construction was made and covered with tar paper and the right tower of the facade was renovated. In 2001, on the eve of the 350th anniversary of the Battle of Berestechko, the roof was covered with sheet metal, which however, due to the lack of flashings and a guttering system, did not protect the walls from moisture. Only an immediate renovation can prevent further degradation of the building.